

Міністерство освіти і науки України
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
Лабораторія філологічних досліджень
Шуменський університет «Спископ косянтин преславський» (Болгарія)
Вища лінгвістична школа (м. Ченстохова, Польща)

МОВА. СВІДОМІСТЬ. КОНЦЕПТ

Збірник наукових праць

Випуск 8

Мелітополь
2018

УДК 81'1(08)
ББК 80
М 74

Затверджено Вченою радою Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 7 від 24 червня 2010 р.).

Рецензенти:

Габідулліна А. Р., *д-р філол. наук, проф.*
Дербеньова Л. В., *д-р філол. наук, проф.*

Редакційна колегія:

Солоненко А. М., *д-р біол. наук, проф. (Україна); Білоусенко П. І.*, *д-р філол. наук, проф. (Україна); Коноваленко Т. В.*, *канд. пед. наук, доц. (Україна); Митяй З. О.*, *канд. філол. наук, доц. (Україна); Хомчак О. Г.*, *канд. філол. наук, доц. (Україна); Іванова Тотка Стоянова* *д-р філософії, проф. (Болгарія); Матеуш Донсаль*, *д-р філософії, проф., (Польща); Сімашко Т. В.*, *д-р філол. наук, проф. (Росія); Бахар Гюнеш*, *д-р філол. наук, проф. (Туреччина); Айдарбекова А. С.*, *канд. філол. наук, доц. (Казахстан)*

М 74 Мова. Свідомість. Концепт: зб. наук. статей / відп. ред. О. Г. Хомчак. – Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2018. – Вип. 8. – 157 с.

ISBN 978-617-7055-81-4

До збірника ввійшли наукові праці, присвячені актуальним питанням філології. Дослідники різних фахових рівнів ставлять і розв'язують проблеми широкого наукового діапазону. Основні положення статей були обговорені на VII Міжнародному науковому семінарі «Концептуальні проблеми функціонування мови в полікультурному просторі» (30 березня 2018 року) в Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького.

Збірник призначений для фахівців і широкого кола читачів, що цікавляться актуальними проблемами філології.

Відповідальність за достовірність та оригінальність поданих матеріалів (фактів, цитат, прізвищ, імен, результатів досліджень тощо) покладається на авторів.

УДК 81'1(08)
ББК 80
© Хомчак О.Г., відп. ред., 2018

10. Ковалевський О. Екзистенціалізм і кордоцентризм у «тихій ліриці» Ліни Костенко / О. Ковалевський // Київ. – 2002. – № 1–2. – С. 88–95.
11. Ліна Костенко : Навчальний посібник-хрестоматія / Ідея, упорядкування, інтерпретація творів Григорія Ключека. – Кіровоград : Степова Еллада, 1999. – 320 с.
12. Малахов В. А. Етика / В. А. Малахов. – К. : Либідь, 2000. – 384 с.
13. Миронюк Л. В. Категорія часу у філософській ліриці Ліни Костенко / Л. В. Миронюк // Вісник Запорізького державного університету: Філологічні науки. – Запоріжжя : Запорізький державний університет, 2001. – С. 61–64.
14. Немов Р. С. Психологія : [в 3 кн.] / Р. С. Немов. – Кн. 1. – М. : Владос, 2009. – 688 с.
15. Пізнай себе : Філософія : [енциклопед. / словник]. – Львів : УстОРМО, 2003. – 203 с.
16. Поезія : Ліна Костенко. Олександр Олесь. Василь Симоненко. Василь Стус / Укладач А. Я. Бельдій. – 2-ге вид., доп. – К. : Наукова думка, 2000. – 272 с. : портр.
17. Полохова Н. Філософія любові в українській літературі / Наталя Полохова // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. – Вип. 24. – Ч.1. – К. : Акцент, 2006. – С. 76–88.
18. Скарбниця народної мудрості. Свята, традиції, прислів'я, приказки / Авт.-укл. О. В. Лаврик. – Х. : Аргумент Принт, 2012. – 256 с.
19. Сковорода Г. С. Твори / Г. С. Сковорода. – К. : Акцент, 2001. – 157 с.
20. Сковорода Г. С. Філософ і митець / Г. С. Сковорода. – Львів : УстОРМО, 2003. – 123 с.

Батанцева Т. А., Атрошенко Г. І.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

ОБРАЗНЕ ОСЯГНЕННЯ ПОСТАТІ ІВАНА СІРКА В ІСТОРИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДЛЯ ДІТЕЙ

Дослідження особливостей менталітету, своєрідності історії, культури народу є пріоритетним у досить складному процесі відродження і державного, і духовного, у формуванні національної самосвідомості. У кращих зразках історичної літератури для дітей вбачаємо гарну можливість висвітлення й інтерпретації історії та постатей, які відігравали значну, а, почасти, навіть вирішальну роль у минулому.

Ще за його життя ім'я Івана Сірка було поціноване в окремих жанрах фольклору. Народ про кошового отамана складав перекази й легенди, пісні, звеличував мужність козацького проводиря, звитягу в боротьбі проти чужоземних поневолювачів. А в історії за радянського часу ім'я Івана Сірка було майже викреслене, про нього згадували, та все ж побіжно, бойові подвиги замовчувались. Саме тому постать легендарного героя потребує ретельного дослідження, осмислення й аналізу, і не лише з погляду літературознавства, фольклористики, а, насамперед, і в літературі, яка найпершим, визначальним аспектом свого призначення вбачає виховання молоді людини, формування її характеру, смаків, уподобань. Саме у творах для дітей «з'ясовуються нез'ясовані» сторінки історії українського козацтва, зображуються події доби Руїни, окреслюються постаті окремих гетьманів та кошових отаманів Війська Запорозького, зокрема Івана Сірка, його роль у розвитку держави.

Літературознавці, фольклористи, історики у своїх працях розглядали постать Івана Сірка в історичному процесі, застосовуючи принципи та методи історичної психології, художнього історизму (Л. Александрова, В. Алеутов, С. Андрусів, Д. Багалій, А. Гуляк, Н. Зайдлер, М. Ільницький, Г. Ленобля, В. Мельник, Б. Мельничук, В. Оскоцький, М. Сиротюк, М. Слабошпицький, В. Чабаненко, В. Чумак, Н. Щербан). Проте не маємо праць, окрім одної (Г. Атрошенко і Т. Батанцевої) [1], які були б присвячені змалюванню образу славетного кошового у дитячій літературі.

Метою нашої розвідки є з'ясування специфіки образного бачення історичних подій, естетизації моделювання образу Івана Сірка засобами художнього слова в окремо взятому творі, призначеному для дитячого читання, – повісті Ірини Коваль «Сіркові скарби».

Іван Сірко, як ніхто інший, ще за свого життя міг похвалитися, що його ім'я не сходить з уст дуже багатьох людей: як друзів, так і ворогів, як бойових побратимів, так і поневолювачів рідної землі, малого і старого, українця і турка, ляха й татарина. Образ кошового отамана зазнав фольклорної канонізації, ідеалізації, гіперболізації. В уснопоетичній традиції він наділений найпривабливішими рисами легендарного героя. Це – воїн-оборонець, який за найскладніших ситуацій зберігає відданість рідній землі, народові.

Сприймаючи фольклорні твори як вірогідне фактологічне джерело, описуючи дії отамана, твори для дітей теж надають йому рис легендарного героя. Оцінюючи важливі події, вони поділяють народне захоплення Сірком і, вдаючись переважно до тих фольклорних творів, що найбільш імпонують їх поглядам, переносять відповідне ставлення до його особи та діяльності. У творах оповідь підсилюється прямими запозиченнями уснопоетичних елементів – прислів'їв, приказок, образних порівнянь. У візіях козацької доби більшості прозаїків, твори яких віднесені до кола дитячого читання, відчутний безпосередній вплив пісень, героїчного епосу, легенд, фольклорних символів, що естетизують епічну розповідь, надають їй своєрідного, дитячого колориту.

Звернувшись до творчого доробку українського письменства на історичну тематику для дітей, зауважимо, що він включає такі прозові версії образу Івана Сірка, які позбавлені тотальної ідеалізації, характерної для уснопоетичної творчості та літописних пам'яток. Легендарний кошовий постає живою людиною, якій не чужі свої пристрасті, вади, чесноти: у В. Домонтовича і С. Черкасенка Іван Сірко ніби допомагає створити відповідне історичне тло; В. Кулаковський досліджує риси людського характеру; Г. Бабенко у пригодницькій повісті «Шляхом бурхливим» зображує отамана жорстокою і свавільною людиною, що не належить ані собі, ані народові; про хибні дії Сірка читаємо в «Юрасі Хмельниченку» О. Пахучого; В. Чередниченко у «Фастові» передала стан душі кошового відповідно до настроїв природи, яка його оточує і змальована з надзвичайною експресивністю; А. Кащенко у «Запорозькій славі» прагне зберегти для нащадків фольклорні твори про Івана Сірка і долучає авторське художнє бачення історичних фактів; пригодницька тетралогія В. Малика «Таємний посол» подає колорит епохи, деталізує уявлення народу про справжнього козацького ватажка. Одним з основних джерел прози про Сірка для дитячого читання є уснопоетична творчість.

Діалог фольклору і письменства відчутний і у повісті Ірини Коваль «Сіркові скарби». Автор звертається до легенд про Івана Сірка, які розповідають про його надприродну силу, і намагається по-новому їх трактувати, на чільне місце виставляючи, насамперед, думки, почуття, переживання героя «в собі самому» [3, с. 4].

І. Коваль спирається на фольклорну традицію у зображенні народного героя, малює ватажка козацького війська справедливою, чуною, мужньою людиною. Подаючи історичні події, автор насичує зображення різноманітними пригодами, наділяючи героя провідними рисами національного характеру. Іван Сірко – романтичний герой, співзвучний своєму часові, носій етнічного духу. Автор, витворюючи художньо переконливу візію минувшини, показує стосунки між Сірком і політичними лідерами поруч із картинами народного побуту, розкриває родинні взаємини, січові традиції.

У повісті не переповідаються народні легенди й задокументовані історичні факти, розбіжно потрактовані в різних джерелах. І. Коваль прагне відтворити колорит доби, по-науковому висвітлити події, що стали Історією, але й не цурається власної інтуїції, свого внутрішнього голосу, «архетипної пам'яті, духу століть і тисячоліть, закладеного у піснях, переказах, легендах, усних оповідях, особливостях національного менталітету» [3, с. 5]. Епоха та історичні події є для автора виразним тлом, але його заповнює ще й художня уява.

Головними героями повісті є конкретні історичні постаті – Іван Сірко, його дружина Софія, сини Петро і Роман. Вони виступають як символи для втілення певних ідей: розкриття боротьби в людині духовного та звірячого первнів, проблеми морального становлення. Та поряд з цілком конкретними героями, які живуть і діють у визначеному історичному часі, у повісті, жанр якої визначаємо як пригодницьку, є й вигадані персонажі, ситуації, що демонструють знання автором історії, певних фактів, які дійсно мали місце, визначають політичну добу. Пригодницький жанр не вимагає поглибленого історизму, але тим більш виправданим для дитячого сприйняття є те, що не відбувається аксіологічної переполіаризації постаті Івана Сірка як історичної. І. Коваль прагне подати

панораму історичного минулого України XVII ст., і це їй вдається. Митець не порушує традиційних оцінок дійсної історії, а історичну особу наділяє усіма рисами ідеальної людини, про яку знаємо з фольклорних зразків.

Іван Сірко – добрий, чуйний, відданий справі великої любові до своєї Вітчизни, народу, смілива, безстрашна людина. Читач простежує хід думок ватажка разом із оповідачем, задумується, зможе збагнути причини, що спонукають козацького полководця до тих чи інших дій. Головну роль у розвитку сюжету пригодницької повісті все ж відіграють історичні події, але автор значну увагу приділяє любовній лінії, що загострює ситуації, робить їх більш напруженими.

Івана Сірка називають найвизначнішим характерником. Такі люди, як правило, не можуть мати родини, дітей. Але І. Коваль розповідає про закоханого Великого Характерника, створює образ людини, яка знається не лише на шаблі, а й на жіночій красі, вдається до особливої й спеціально підкресленої умовності, не залишаючи поза увагою й побутові подробиці. І ця умовність допомогла подати широку панораму подій, охопити багатющий матеріал про кошового, показати сутність характеру та вчинків отамана.

І. Коваль показує Івана Сірка і звичайним чоловіком, який має свої спогади, мрії. Бойові побратими захоплюються кошовим, віддаючи йому свою шану. Письменниця зосереджується довкола тих цінностей і цілей, які відігравали в житті отамана і всього козацтва провідну роль, простежує діяльність кошового, не ідеалізуючи образ народного улюбленця, в реалістичному ключі розкриває характер персонажа.

В основу повісті покладена ідея боротьби проти агресії південних сусідів, намагання об'єднати під керівництвом одного гетьмана всі українські землі. Автор не просто переносить читачів у минуле, а ніби запрошує їх, як і належить у творі для дітей, відчитувати думки та вчинки кошового отамана, робити самостійні висновки щодо діяльності легендарного героя. Біографія Івана Сірка подається не у хронологічному порядку, від народження до старості, а в період становлення характеру, політичної діяльності, духовного і психічного змужніння, подружнього життя. Естетично осягаючи добу, за якої жив і діяв кошовий отаман, І. Коваль подає образ людини з усталеними релігійними, моральними, правовими та естетичними поглядами, узгоджуючи їх із художнім стилем доби та власною творчою манерою.

Досить цікавим є художнє втілення у канві пригодницької повісті відомих битв козаків під Очаковом, під Перекопом, під Ладжижим, похід на Крим 1667 року, розгром білгородської орди, напад турецько-татарського війська на Січ. Сірко переміг у 55 битвах, виходив звитязцем у багатьох спонтанних сутичках із ворогом. Автор описує добу Руїни, глибоко переймається історичними подіями, доносить до читача те, що рельєфно увиразнює епоху: болючі питання розрізненості країни, відсутність одного гетьмана, виснажливі війни із зовнішніми ворогами та постійні громадянські сутички. Іван Сірко добре розуміє, яку небезпеку для зовнішнього становища країни становить неврегульованість внутрішніх справ, намагається продовжити ідею єдиної держави, запроваджену Богданом Хмельницьким. Та, на жаль, кажуть, що, маючи винятковий талант полководця, він був кепським політиком і дипломатом. Саме це, на думку сучасних істориків, стало причиною багатьох дій кошового, які наражали країну на небезпеку [2, с. 7].

Прочитуючи історію Івана Сірка сторінку за сторінкою, читач-дитина доходить висновку: кожен крок кошового отамана був підпорядкований єдиній меті – служінню Україні. Стоячи на чолі Війська Запорізького, Сірко намагався допомогти тому, хто дбав би перш за все про інтереси країни. Важко було отаманові приймати рішення, нелегко спостерігати за наслідками невинуватих надій, бути непохитним, не здаватися, боротися, вбачаючи у цьому своє життєве призначення.

І. Коваль уникає довгих описів, читач дістає змогу самому оцінювати дії персонажів, вирішувати ступінь правомірності вчинків. Це допомагає охопити величезну кількість різноманітного матеріалу.

Отже, звертання до історії було і лишається постійно актуальним під кутом зору індивідуальної і національної самоідентифікації, а також досить вагомим елементом певної патріотично-дидактичної програми. Саме у творі для дітей читач створює власну картину минулого.

Естетичне висвітлення перипетій історії, долі особистостей і цілого народу, які народ підніс до рівня національних ватажків, морально-етичні підходи до з'ясування національних, соціальних,

культурних та психологічних передумов державницьких змагань, проблем вибору шляхів розвитку – ці питання постають у тексті, призначеному для дитячого читання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атрошенко Г. І. Естетизація моделювання образу Івана Сірка в історичній літературі для дітей / Г. І. Атрошенко, Т. А. Батанцева // Мова у світлі класичної спадщини та сучасних парадигм: Матер. Міжнародн. наук.-практ. конференції. – Львів : ГО «Наук. філол. орг. «Логос», 2017. – С. 75–79.
2. Білобрицький О. Вічно жива легенда Запоріжжя : [Про І. Д. Сірка] / О. Білобрицький // Демократична Україна. – 2004. – 14 жовтня. – С. 7.
3. Коваль І. Сіркові скарби / Ірина Коваль. – Запоріжжя : Дніпровський металург, 2011. – 177 с.

Ванденко О. А.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

АКТУАЛІЗАЦІЯ РОМАНТИЧНОЇ СПАДЩИНИ В ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОЦЕСІ НІМЕЧЧИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

1960–80-ті роки в Німеччині були періодом інтенсивного зацікавлення письменників, діячів культури, науковців минулим своєї країни – романтичною художньою спадщиною, яка набула нового змісту й дістала нове прочитання у творчості сучасних митців слова. Притому жанр художньої біографії окреслює надзвичайно примітну й змістовну ланку загальної тенденції відродження набутків духовно-історичного та літературного досвіду нації. На наш погляд, існує безпосередній і суттєвий зв'язок між сплеском уваги до яскравої й бурхливої епохи романтизму в Німеччині і загостренням політичної та соціокультурної ситуації в країні наприкінці ХХ ст. На тлі визрівання нової соціальної свідомості генерації художня біографія діячів-романтиків слугує своєрідним духовним важелем та стимулом, оновленням, вираженням опірності механічним програмам повсякдення і виступає знаковим передвістям майбутніх доленосних подій, нібито певною передмовою до кардинальних зрушень в історії країни, що призвели до славетного об'єднання 1990–91 рр. Тенденція, яка до тих пір була витиснута на периферію літературного життя, набула нових точок зіткнення з сучасністю, стимулювала естетичні пошуки німецьких митців слова. Тим самим твори письменників ХХ ст. втілили принципово новий рівень засвоєння досвіду романтиків, а саме прагнули відкрити та висвітлити неосяжні духовні можливості романтично налаштованої особистості.

Причиною звернення як науковців, так і митців слова саме до традицій романтизму слугували схожі історичні обставини, які склалися в зазначені періоди: у ХІХ ст. – це зневіра в ідеях Французької революції, нездійснені очікування щодо змін життя на краще, у ХХ ст. – розчарування у новому ладі. Вони шукали точки зіткнення між двома епохами, намагалися зрозуміти, які досягнення романтичної доби зможуть збагатити культуру ХХ ст. Дослідник літератури Г. Ю. Геєрдтс у статті «Романтизм і дослідження романтизму в дискусії» [6] зауважує, що у дослідженнях, присвячених вивченню доби романтизму, на черзі дня залишається ще багато невіршених проблем, притому причини зацікавлення письменників 1970-х рр. добою романтизму науковець вбачає у тому, що у цей період митці слова знаходять відповідності та перегук з романтичними традиціями, мотивами, загальним духовним кліматом: «...seit Beginn der siebziger Jahre deutlich zu beobachten, wie Schriftsteller der DDR sich produktiv mit romantischen Traditionslinien, mit romantischen Motiven und Konstellationen auseinandersetzen» [6, с. 151]. На необхідності більш глибокого дослідження доби романтизму наполягає і науковець Г. Гартунг [8], який пояснює поживлення інтересу до романтизму його незмінною актуальністю, яка постійно зростає для наступних поколінь Німеччини. Сучасний літературознавець Х. Хаазе вбачає причини даного явища в тому, що на початку 1970-х років ХХ ст. окреслюється та посилюється тенденція звернення письменників до найважливішої також і для романтиків проблеми